

---

## РОЗДІЛ XII. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СУЧАСНОЇ ПРАВОВОЇ НАУКИ

---

УДК: 342.7: 364.63

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.05.3.69>

### КОМПАРАТИВІСТСЬКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВА ГРОМАДЯН НА АЛЬТЕРНАТИВНУ (НЕВІЙСЬКОВУ) СЛУЖБУ

Жаровська І.М.,  
доктор юридичних наук,  
професор кафедри теорії права та конституціоналізму  
Національного університету «Львівська політехніка»  
ORCID: 0000-0003-3821-8120  
e-mail: irazhar@ukr.net

**Жаровська І.М. Компаративістсько-правовий аналіз правового регулювання права громадян на альтернативну (невійськову) службу.**

У статті розглядається проблема співвідношення права на свободу совісті та обов'язком громадянина захисту Батьківщини. Перше право визначено як таке, через яке виражається власна індивідуальність людини, забезпечується її культурно-ідеологічна ідентичність фізичної особи.

Автором досліджується питання легітимності обмеження права людини в особливих політико-правових обставинах. В умовах воєнного часу такі обмеження є особливо затребуваними не тільки з погляду на суспільний інтерес, але покликані забезпечити мир, безпеку, суспільний правопорядок та стан законності в державі.

У репрезентованій статті піднімається проблема реалізації права на альтернативну (невійськову) службу в умовах воєнного часу. Вказано на теоретично-правову проблему визначення вказаної юридичної дилеми.

Автором право на альтернативну (невійськову) службу позиціоновано як конституційно гарантована можливість громадянина, виходячи з релігійних чи світоглядних переконань, реалізувати свій обов'язок перед державою шляхом виконання суспільно корисної діяльності поза межами військових формувань, що виключає залучення його до статусу комбатанта, оскільки особа свідомо відмовляється від участі у застосуванні збройного примусу, натомість здійснюючи функції, спрямовані на забезпечення життєдіяльності цивільного сектору, соціальної інфраструктури та гуманітарного простору.

Проведено компаративний аналіз правового регулювання невійськової служби окремих країнах, зокрема Австрії, Німеччини та Швеції шляхом аналізу їх спеціалізованого законодавства.

У висновку виокремлено такі спільні риси правового регулювання альтернативної служби у репрезентованих країнах Європи: така служба ототожнюється з цивільною службою; вона проходить поза межами військових сил; виникає право на таку службу за власною заявою (клопотанням) призовника; створюється відповідно до законодавства спеціальна інституція, котра стежить за проходженням такого виду альтернативної служби; строк служби більший ніж при звичайній військовій; за підвідомчістю невійськова служба; чітко встановлений вік.

**Ключові слова:** воєнний стан, право на альтернативну (невійськову) службу, обов'язок захисту Батьківщини, право на свободу совісті і віросповідання, компаративний аналіз, конституційне право, комбатант, Конституція України, обмеження прав та свобод.

**Zharovska I.M. Comparative legal analysis of the legal regulation of the right of citizens to alternative (non-military) service.**

The article considers the problem of the correlation between the right to freedom of conscience and the citizen's duty to protect the Motherland. The first right is defined as one through which a person's own individuality is expressed, his cultural and ideological identity as a natural person is ensured.

The author investigates the issue of the legitimacy of restricting human rights in special political and legal circumstances. In wartime, such restrictions are especially in demand not only from the point of view of public interest, but are designed to ensure peace, security, public order and the state of law in the state.

The presented article raises the problem of implementing the right to alternative (non-military) service in wartime. The theoretical and legal problem of defining the specified legal dilemma is indicated.

The author positions the right to alternative (non-military) service as a constitutionally guaranteed opportunity for a citizen, based on religious or ideological beliefs, to fulfill his duty to the state by performing socially useful activities outside the military formations, which excludes his involvement in the status of a combatant, since the person consciously refuses to participate in the use of armed coercion, instead performing functions aimed at ensuring the vital activity of the civilian sector, social infrastructure and humanitarian space.

A comparative analysis of the legal regulation of non-military service in individual countries, in particular Austria, Germany and Sweden, was conducted by analyzing their specialized legislation.

The conclusion identifies the following common features of the legal regulation of alternative service in the represented European countries: such service is identified with civilian service; it takes place outside the military forces; the right to such service arises at the conscript's own request (petition); a special institution is created in accordance with the legislation, which monitors the completion of this type of alternative service; the term of service is longer than in the regular military; non-military service is subordinated; the age is clearly established.

**Key words:** martial law, the right to alternative (non-military) service, the duty to defend the Motherland, the right to freedom of conscience and religion, comparative analysis, constitutional law, combatant, Constitution of Ukraine, restrictions on rights and freedoms.

**Постановка проблеми.** Право на свободу совісті визнано міжнародною спільнотою основоположним правом людини. Стаття 35 Конституції України також закріплює право на свободу совісті та віросповідання на національному рівні. Через це право виражається власна індивідуальність людини, забезпечується її культурно-ідеологічна ідентичність.

Повномасштабне вторгнення держави-агресорки на територію незалежної країни продемонструвало, що воєнний стан та військово-політична реальність деформує всі соціальні відносини, права людини в умовах війни мають обмежений характер, проте міра цього обмеження є дискусійною. Нині виникає аспект правового регулювання права на проходження альтернативної (невійськової) служби та обов'язку захисту Батьківщини громадянина держави. В контексті вказаних конституційних прав та обов'язків вагомо знайти баланс між обмеженням прав та легітимною потребою держави та національної безпеки.

**Стан дослідження.** Проблема з погляду теоретичної юриспруденції не є однозначною, тому що ні в контексті теорії ні в контексті практики не є широко розглядуваною. Окремі аспекти права на свободу совісті досліджували С. Сливка, М. Сірант, В. Ковальчук, М. Бліхар, В. Бліхар, Т. Міхайліна та інші. Проблеми обмеження прав людини в кризовий період розглядали К. Макачук, О. Парута, Н. Ортинська, Н. Лесько, В. Куксов та інші.

Однак вичерпно проблема забезпечення права на свободу совісті через використання права на альтернативну (невійськову) службу ще не була предметом комплексного порівняльно-конституційного дослідження.

**Виклад основних положень.** Право на альтернативну (невійськову) службу – це конституційно гарантована можливість громадянина, виходячи з релігійних чи світоглядних переконань, реалізувати свій обов'язок перед державою шляхом виконання суспільно корисної діяльності поза межами військових формувань, що виключає залучення його до статусу комбатанта, оскільки особа свідомо відмовляється від участі у застосуванні збройного примусу, натомість здійснюючи функції, спрямовані на забезпечення життєдіяльності цивільного сектору, соціальної інфраструктури та гуманітарного простору.

Основний закон нашої держави визначає, що конституційні права людини та громадянина не підлягають обмеженню окрім випадків які чітко визначені в цьому акті, тобто Конституція України визначає умови та казуси коли можливе легітимне, законне обмеження (ч. 1 ст. 64 Конституції України) [1].

Професор О. Скрипнюк з приводу таких конституційних положень вказує, що вони вміщені в нормах права найвищої дії для того, щоб репрезентувати баланс між тими ж правами, свободами, а також суспільним порядком. [2, с. 7].

В свою чергу О.В. Левада вважає, що права обмежуються шляхом застосування правових засобів обмеження, які створюють перепони чи обмеження незаконним діям, створюють передумови для задоволення інтересів інших членів суспільства, визначають правові рамки законної діяльності суб'єктів права [3, с. 117].

В умовах воєнного часу такі обмеження є особливо затребуваними не тільки з погляду на суспільний інтерес, але покликані забезпечити мир, безпеку, суспільний правопорядок та стан за-

конності в державі. Обов'язок захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України унормований у статті 65 Конституції України. Він не зводиться виключно до військової служби, але остання є вагомою складовою такого обов'язку.

В умовах реального воєнного стану виникає запитання: чи може обмежуватися право на свободу совісті та віросповідання обов'язком захисту Батьківщини? Національна доктрина та практика має розбіжні твердження з приводу вказаного.

Тому Конституційний Суд України звернувся із запитом до Європейської комісії «за демократію через право» (Венеційської комісії). Остання на 142-й пленарній сесії від 14–15 березня 2025 року репрезентувала Amicus Curiae Brief щодо визначеної проблематики. В домінанті відповідь сконцентрована на праві особи на альтернативну службу. У своєму висновку Комісія підтвердила, що відмова від військової служби з міркувань совісті є фундаментальним правом людини, яке не може бути повністю скасоване навіть у період воєнного стану.

Конституційний суд ще не прийняв рішення з цього приводу, проте спостерігаємо зацікавленість проблематикою зі сторони громадськості. Суб'єкт права на конституційну скаргу подав клопотання № 18/310 від 29 серпня 2024 року щодо перевірки конституційності Закону України „Про альтернативну (невійськову) службу“ від 12 грудня 1991 року № 1975–XII, згідно з якою „Альтернативна служба є службою, яка запроваджується замість проходження строкової військової служби і має на меті виконання обов'язку перед суспільством“. «На думку заявника, оскільки оспорюваний припис визначає заміну альтернативною (невійськовою) службою лише строкової військової служби, якої в Україні на сьогодні не існує, це повністю унеможлиблює реалізацію конституційного права, визначеного частиною четвертою статті 35 Конституції України, згідно з якою „У разі якщо виконання військового обов'язку суперечить релігійним переконанням громадянина, виконання цього обов'язку має бути замінено альтернативною (невійськовою) службою“» [4]

Для вирішення проблематики доречно звернутися до виправданого правової методології – порівняльного правознавства, що дасть можливість перевірити та узгодити юридичні апробовані підходи з національною практикою.

Проведемо компаративний аналіз правового регулювання невійськової служби окремих країнах.

Першочергово звернемося до досвіду країн Європейського Союзу. В Австрії діє закон від 1986 року, котрий чинний донині. Ст 1 вказує, особа, яка придатна до військової служби може заявити що: 1. є неієздатним проходити військову службу, оскільки, за винятком випадків особистої самооборони або надання екстреної допомоги, відмовляється застосовувати збройну силу проти людей з міркувань совісті і тому опинилися б у скрутному становищі, якби проходив військову службу, та 2.тому бажають займатися громадською діяльністю [5]. Примітно, що відповідно до законодавства призовник може висловити таке бажання й під час проходження служби, але не пізніше ніж шість місяців з моменту її початку.

Вказана служба має особливий характер та адміністративно-правовий статус. Відповідно у пар 2а Закону визначено, що для виконання завдань у сфері адміністрування державної служби створюється Агентство державної служби під керівництвом Федерального міністра внутрішніх справ. Встановлюється вік – до 35 років.

Будь-яка особа, яка є психічно або фізично нездатною виконувати будь-яку цивільну службу, вважається непридатною до служби. Цивільні військовослужбовці, які не придатні до служби протягом 24 календарних днів за станом здоров'я, вважаються достроково звільненими з цивільної служби після закінчення 24-го календарного дня їхньої непрацездатності. У цих випадках Агентство з питань цивільної служби може організувати огляд у державного органу охорони здоров'я. На запит Агентство з питань цивільної служби повинно визначити дату звільнення (пар 19а Закону).

Закон «Gesetz über den Zivildienst der Kriegsdienstverweigerer» (Про цивільну службу для особи, яка відмовляється від військової служби за переконаннями) Німеччини визначає завданням альтернативної служби як інституту, що покликаний служити спільному благу, насамперед у соціальній сфері. Така служба проходить тільки з ініціативи особи. Пар 1а вказує, що призов поза межами напруженого стану або оборонного стану здійснюється лише за пропозицією особи, зобов'язаної проходити альтернативну цивільну службу.

В Швейцарії такий інститут створюється При Федеральному міністерстві у справах сім'ї, людей похилого віку, жінок та молоді створюється Консультативна рада з питань державної служби. Консультативна рада консультує Федеральне міністерство у справах сім'ї, людей похилого віку, жінок та молоді з питань, що стосуються державної служби, зокрема з питання про те, які завдання поза межами соціального сектору слід доручати особам, які проходять державну службу.

Придатність до цивільної служби визначається придатністю до військової служби. Якщо людина непридатна до служби в армії через фізичні або психологічні вади, вона також вважається непридатною до цивільної служби, навіть якщо ці вади не роблять особу нездатною виконувати конкретне завдан-

ня, пов'язане з цивільною службою. Визначено, що така цивільна служба – це цивільна альтернатива військової служби, призначена для осіб, які відмовляються від військової служби за переконаннями.

Призначення здійснюються переважно в соціальній, медичній та екологічній сферах державного та комунального спрямування. Служба в півтори рази більша ніж звичайна військова (прослужити щонайменше чотири роки добровільно як працівники цивільної оборони (пар 14 Закону вказує, що визнані відмовники від військової служби за переконаннями, які до досягнення 23-річного віку зобов'язалися за схваленням компетентного органу прослужити щонайменше чотири роки добровільно як працівники цивільної оборони або ліквідації наслідків стихійних лих, не залучаються до проходження цивільної служби, поки вони беруть участь у цивільній обороні або ліквідації наслідків стихійних лих) [6].

В Швейцарії діє Федеральний закон про альтернативну цивільну службу (Bundesgesetz über den zivilen Ersatzdienst) від 6 жовтня 1995 року. Він визначає, що військовообов'язані особи, які не можуть узгодити військову службу зі своєю совістю, можуть за їхнім бажанням проходити довгострокову альтернативну цивільну службу. Відповідно до статті 2 цього закону ця служба прирівнюється до громадських робіт, які використовуються там, де бракує або їх недостатньо для виконання важливих громадських завдань, а сама робота має відповідати суспільним інтересам. Служба покликана слугувати цивільним цілям і виконується поза межами армії. Ст 3 Закону визначає наступні цілі: зміцнювати соціальну згуртованість, зокрема покращувати становище тих, хто потребує догляду, допомоги та догляду; побудувати структури, здатні забезпечити мир та зменшити потенціал для насильства; захищати та зберігати природні ресурси й сприяти сталому розвитку; зберегти культурну спадщину; підтримувати шкільну освіту та виховання.

Законодавство цієї країни вказує на обов'язковості застосування принципу еквівалентності стосовно військової служби: Загальне робоче навантаження особи, яка проходить цивільну службу під час виконання звичайних обов'язків цивільної служби, має відповідати робочому навантаженню солдата, який виконує свої навчальні обов'язки.

Унікальність досліджуваного акту є в тому, що він урегульовує питання закордонних цивільних місій. Особи, які підлягають обов'язковій цивільній службі, можуть бути призвані для відрядження за кордон, якщо вони дали на це свою згоду. Але держава самостійно, без згоди особи може направити особу для проходження закордонної місії в таких випадках: для співробітництва в галузі розвитку та гуманітарної допомоги; запобігання та ліквідація наслідків катастроф і надзвичайних ситуацій, а також відновлення після таких подій; громадянські миротворчі місії.

Відповідно до ст. 8 Закону цивільна служба триває в 1,5 рази довше за загальну тривалість періодів навчання, які ще не пройшли військового законодавства. Для осіб, які проходять цивільну службу та були старшими сержантами або офіцерами, вона триває в 1,1 рази довше.

Як і в більшості європейських нормативних актах встановлюється, що особа втрачає право на таку службу у зв'язку із судимістю. Орган правоохоронних органів може відсторонити особу, яка зобов'язана проходити цивільну службу, від цивільної служби, якщо вона стала неприйнятною для цивільної служби внаслідок кримінального засудження за злочин чи проступок або внаслідок заходу, що позбавляє її волі.

На відміну від австрійського законодавства де встановлено строк подачі заяви на перехід до цивільної служби, то швейцарські норми визначають те, що особи, які підлягають військовій службі, можуть подати заяву про прийняття на цивільну службу у будь-який час (ст. 16 Закону) [7].

Ю. Котилко досліджуючи альтернативну службу у Фінляндії вказує, що «Система дозволяє реалізувати право відмовитися від військової служби шляхом участі в цивільній діяльності, що має суспільно корисний характер, зберігаючи при цьому готовність держави діяти в умовах кризи та надзвичайних ситуацій» [8]. Такий же висновок можна зробити й з законодавства проаналізованих держав Європи, оскільки нормативні акти чітко унормовують початок, особливості проходження, завершення служби, адміністративно-організаційні, фінансово-податкові, цивільно-правові умови функціонування інституту та статусу особи, що проходить таку службу.

**Висновок.** Проведений компаративний аналіз проблематики дозволив нам виокремити спільні риси альтернативної служби: така служба ототожнюється з цивільною службою; вона проходить поза межами військових сил; виникає право на таку службу за власною заявою (клопотанням) призовника; створюється відповідно до законодавства спеціальна інституція, котра стежить за проходженням такого виду альтернативної служби; строк служби більший ніж при звичайній військовій; за підвідомчістю невійськова служба; чітко встановлений вік.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

2. Скрипнюк О. Конституційно-правове регулювання обмеження прав і свобод людини і громадянина в Україні. *Публічне право*. 2011. № 3. С. 5–11.
3. Левада О.В. Пільги й обмеження в праві: загальнотеоретична характеристика: дис канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2019. 175 с.
4. Конституційна скарга. Вх. № 18/310 від 29 серпня 2024. URL: [покуhttps://ccu.gov.ua/sites/default/files/18\\_3102024\\_0.pdf](https://ccu.gov.ua/sites/default/files/18_3102024_0.pdf).
5. Gesamte Rechtsvorschrift ZDG. Zivildienstgesetz 1986. URL: <https://www.jusline.at/gesetz/zdg/gesamt>.
6. Gesetz über den Zivildienst der Kriegsdienstverweigerer. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/ersdig>.
7. Bundesgesetz über den zivilen Ersatzdienst vom 6. Oktober 1995. URL: [https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/1996/1445\\_1445\\_1445/de?utm\\_source=chatgpt.com](https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/1996/1445_1445_1445/de?utm_source=chatgpt.com).
8. Котилко Ю. (2025). Альтернативна (невійськова) модель служби у Фінляндії: структура, механізми та виклики. *Державне управління та регіональний розвиток*. 2025. № 28. С. 304–333. URL: <https://doi.org/10.34132/pard2025.28.01>.